
VOTING IN POST-COMMUNIST ROMANIA¹

Mihai Lupu, Post-PhD Fellow, Romanian Academy, Iasi Branch,

SOPHRD/159/1.5/S/133675

Abstract: In the history of democracy, the right to vote, long disputed and set in several stages, has occupied a significant role. From the income based vote, drastically limiting the number of participants, to the universal suffrage, the election within communities, whether local or national, has produced heated theoretical, institutional and practical debates.

The paper focuses on issues that every responsible citizen should meditate and, more so, the researchers involved in the specific fields: the significance of the vote; content of the right to vote; consequences of the act of voting; the exercise of the right to vote limitation.

As evident from the title, the study of the right to vote will be related to a specific period, the post-communist, marking an evident qualitative distinction of voting during the previous era.

Keywords: *the right to vote, voting, post-communism, Romania*

1. De ce votăm?

Întrebarea presupune o mare varietate de răspunsuri, pendulând între idealul democrației deliberative și justificarea legitimității regimurilor totalitare, fie că este vorba de decizii, fie că se referă la desemnarea reprezentanților care, ulterior, pe perioada mandatului, vor delibera cu privire la problemele guvernării.

Cetatea ateniană în timpul lui Pericle (sec. V î. Hr.) a cunoscut participarea cetățenilor la treburile publice sub forma unei democrații directe. Materializarea acestei participări era sub forma votului.

În cursul istoriei, dreptul de vot a fost condiționat de avere, statut social sau educație. După al doilea război mondial, expresie a principiului egalității în drepturi, din punct de vedere instituțional, dreptul de vot și-a conturat principalele caractere: universal, direct, secret, liber exprimat și egal. Exercițiul dreptului la vot, recunoscut formal prin constituțiile naționale, este însă fundamental diferit în statele democratice față de cele totalitare.

O sinteză remarcabilă în conturarea conceptului „democrației deliberative” surprind modelele teoretice contemporane ideale ale participării la procesul decizional. Voi prelua din studiu condițiile pe care trebuie să le satisfacă o procedură deliberativă și caracteristicile acesteia.

Sunt formulate următoarele condiții:

a) Toți membrii trebuie să fie egal îndreptățiți să voteze cu privire la modalitatea de soluționare a problemelor colective, fără a fi necesară unanimitatea.

b) Înaintea votării este necesară deliberarea asupra soluției preferabile.

¹ This paper is supported by the Sectoral Operational Programme Human Resources Development (SOPHRD), financed from the European Social Fund and by the Romanian Government under the contract number POSDRU/159/1.5/133675, "Innovation and development in structuring and representing knowledge through doctoral and postdoctoral fellowships" (IDSRC – doc postdoc) project.

c) Deliberarea trebuie realizată în urma unui dialog liber și deschis între membrii comunității, în cadrul unui forum centralizat sau în variate contexte descentralizate.

Procedura deliberativă ideală are următoarele caracteristici:

a) Participanții se consideră angajați numai față de rezultatele deliberării și de condițiile acesteia, asumându-și, în același timp, acțiunea în conformitate cu rezultatul.

b) Părților li se cere să ofere argumente în sprijinul sau împotriva propunerilor vehiculate.

c) Participanții posedă un statut legal în raport cu fiecare etapă a deliberării: stabilirea agendei, acceptarea formală a argumentelor și contraargumentelor. Șansele de a contribui la deliberare nu sunt influențate de distribuția existentă a puterii și resurselor.

d) Deliberarea tinde către stabilirea unui consens motivat rațional. Nu se ajunge la consens, se aplică regula majorității.

În timpul comunismului, pentru majoritatea electoratului, este de presupus că motivația principală în a vota era frica. Cum teoreticienii dreptului au avut tendința de a considera votul ca pe o „sarcină de interes obștesc” și nu ca pe un drept constituțional, cei care nu votau se puteau aștepta la sancțiuni mai mult sau mai puțin drastice din partea aparatului de partid. Participarea la vot nu era justificată întrucât niciuna din condițiile de mai sus nu era îndeplinită. Practic, votanții nu aveau ce alege, fiind propusă o singură listă.

Primele alegeri după 1989 au împărțit electoratul, lipsit de experiența democratică, cu excepția persoanelor mai în vârstă, care participaseră la alegerile interbelice, în susținătorii unei tranziții lente, cu păstrarea la conducerea țării a celor din eșalonul al doilea, și adepții unei tranziții radicale, având drept scop instituționalizarea democrației. Frica s-a perpetuat ca motivație. De această dată însă pericolul era văzut în revenirea la guvernarea anterioară celui de-al doilea război mondial, așa cum fusese aprofundată în decursul celor 45 de ani de comunism. Discursul celor care au preluat puterea a valorificat imaginea negativă a „burgheziei și moșierimii”, construită prin intermediul culturii și a științelor socio-umane (burghezia exploatoare care se va întoarce și va cumpăra țara, pericolul maghiar, moșierimea care-și va recăpăta averea și va transforma țărani în sclavi). O altă motivație a fost relativa bunăstare instaurată: reducerea săptămânii de lucru la cinci zile, mărirea salariilor, liberalizarea comerțului. Fascinația libertății votului a constituit a treia motivație. În fine, o minoritate a conștientizat importanța votului ca exercițiu democratic, cu atât mai mult cu cât urma a fi aleasă adunarea constituantă, având, pe lângă funcția legislativă ordinară, și prerogativa elaborării și adoptării unei noi constituții.

Alegerile ulterioare, desfășurate după consolidarea partidelor politice, începând cu 1992, au diversificat motivația electoratului, de la interesul imediat, materializat în așa-numitele pomeni electorale, până la credința în programele politice ale partidelor orientate către valorile occidentale. Cetățenii, treptat, au început să conștientizeze importanța participării la guvernare prin alegeri sau referendum.

2. Expunerea textelor constituționale reglementând dreptul de vot, cu scurte comentarii doctrinare

Am ales prevederile Constituției din 1965, modificată în 1986, și din 1991, modificată în 2003.

Constituția din 1965, modificată în 1986

Art. 25 (1) Cetățenii Republicii Socialiste România au dreptul de a alege și de a fi aleși în Marea Adunare Națională și în consiliile populare.

(2) Votul este universal, egal, direct și secret. Au drept de vot toți cetățenii care au împlinit vârsta de 18 ani.

(4) Dreptul de a depune candidaturi aparține Frontului Democrației și Unității Socialiste, cel mai larg organism politic permanent, revoluționar, democratic, cu caracter reprezentativ, care constituie cadrul organizatoric de unire, sub conducerea Partidului Comunist Român, a forțelor politice și sociale ale națiunii noastre socialiste, a tuturor organizațiilor de masă și obștești, pentru participarea întregului popor la înlăptuirea politicii interne și externe a partidului și statului, la conducerea tuturor domeniilor de activitate.

(5) Alegătorii au dreptul de a revoca oricând pe deputat potrivit procedurii prevăzute de lege.

Într-o definiție doctrinară socialistă, dreptul era ansamblul de norme generale de conduită, ce exprima voința de stat a clasei dominante, iar, în condițiile victoriei depline a socialismului, voința tuturor oamenilor muncii, a întregului popor, sub conducerea clasei muncitoare, care reglementa, potrivit interesului acestora, relațiile sociale, și a cărei respectare era susceptibilă de a fi asigurată prin forța coercitivă a statului.

Dreptul de a alege înseamna posibilitatea garantată de lege tuturor cetățenilor de a participa la desemnarea organelor reprezentative ale statului, căruia îi corespundea obligația organelor de stat, organelor și organizațiilor obștești, precum și a cetățenilor care aveau sarcini și atribuții în organizarea și desfășurarea alegerilor, de a crea și asigura condițiile pentru exprimarea voinței alegătorilor. Exprimarea voinței alegătorilor constituia însuși actul votării.

Deputații puteau fi revocați în cazul în care nu-și îndeplineau îndatoririle ce le reveneau sau când, prin fapte contrare eticii și echității socialiste, pierdeau încrederea alegătorilor din circumscripția în care fuseseră aleși. Dreptul de a propune revocarea deputatului aparținea Frontului Democrației și Unității Socialiste, și era exercitat din proprie inițiativă sau la cererea organizațiilor care îl compuneau ori a alegătorilor, pe circumscripții electorale.

Dreptul Frontului Democrației și Unității Socialiste de a depune candidaturi pentru alegeri era considerat o măsură de profund și autentic democratism, deoarece Frontul Democrației și Unității Socialiste era cel mai larg organism politic permanent, revoluționar, democratic, cu caracter reprezentativ, cadrul organizatoric de unire sub conducerea Partidului Comunist Român, a forțelor politice și sociale ale națiunii noastre. În paleta de măsuri menite să adâncească democratismul sistemului nostru electoral se înscria și posibilitatea propunerii mai multor candidați pentru fiecare circumscripție electorală.

Subliniindu-se rolul conducător al unicului partid, eventuala opțiune se manifesta doar în privința persoanei. Practic, persoanele erau impuse la nivel de partid astfel încât actul votării nu avea decât un caracter pur formal.

Alegătorul vota în camera sau în cabina de vot, lăsând neșters în buletinul de vot numele candidatului pe care-l votează și ștergând numele candidaților pe care nu-i votează. În cazul în care alegătorul lăsa neșterse numele tuturor candidaților înscriși pe buletin, se considera vot „pentru”, în favoarea, aceluia dintre candidați pentru care a votat cel mai mare număr de alegători din circumscripție.

Constituția României din 1991, modificată în 2003

Art. 34: (1) Cetățenii au drept de vot de la vârsta de 18 ani, împliniți până în ziua alegerilor inclusiv.

Art. 38 din Constituție prevede dreptul fundamental de a alege în Parlamentul European.

Art. 62 (1) Camera Deputaților și Senatul sunt alese prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat, potrivit legii electorale.

Art. 74 (1) Inițiativa legislativă aparține ... unui număr de 100.000 de cetățeni cu drept de vot.

Art. 81 (1) Președintele României este ales prin vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat.

Art. 90 (1) Președintele României, după consultarea Parlamentului, poate cere poporului să-și exprime, prin referendum, voința cu privire la problemele de interes național.

Art. 95 (3) Dacă propunerea de suspendare din funcție este aprobată, în cel mult 30 de zile se organizează un referendum pentru demiterea Președintelui.

Art. 163 Constituția intră în vigoare la data aprobării ei prin referendum.

Art. 151 Revizuirea este definitivă după aprobarea ei prin referendum.

Dreptul la vot se încadrează în categoria drepturilor politice, acele drepturi care au ca obiect exclusiv participarea cetățenilor la conducerea statului, încrise de regulă în constituțiile naționale.

Caracterele votului nu au fost menționate și nici obiectul votului, așa cum se întâmpla în constituțiile socialiste. Caracterele votului pot fi însă deduse din principiile aplicabile drepturilor și libertăților fundamentale: universalitatea și egalitatea. Celelalte trei caractere sunt menționate în legile speciale sau în prevederile constituționale referitoare la exercitarea de vot: caracterul direct, secret și libertatea de exprimare a votului.

Egalitatea votului presupune că fiecare cetățean are dreptul la un singur vot pentru alegerea unui anumit organ de stat, pe de o parte, iar, pe de altă parte, că decupajele electorale (circumscripții, colegii) sunt egale ca număr de cetățeni. Asigurarea singularității votului se realizează prin înscrierea cetățeanului pe o singură listă electorală, prin deținerea unei singure cărți de alegător etc. Egalitatea decupajelor electorale este realizabilă în cazul scrutinurilor majoritar uninominale. Scrutinul proporțional de listă presupune reglementarea normei de reprezentare, un număr abstract la care se împarte numărul de locuitori dintr-o anumită unitate administrativ-teritorială care formează un decupaj electoral.

Caracterul direct al votului exclude posibilitatea delegării acestui drept unei alte persoane.

Caracterul liber exprimat al votului presupune facultatea alegătorului de a-și manifesta sau nu, în mod liber, opțiunea pentru o anumită listă, candidat sau o anumită opțiune vizând

o problemă care ține de guvernare. O limitare a libertății de exprimare a votului poate fi instituirea obligativității (Grecia).

Exercitarea dreptului de vot este strâns legată de garantarea și respectarea altor drepturi și libertăți fundamentale, între care se disting libertatea conștiinței, libertatea de exprimare și dreptul la informare.

Încălcarea dreptului la vot prin votul multiplu (egalitatea votului și caracterul direct) sau prin dezinformarea/informarea greșită și manipularea electoratului, având la bază discriminarea, cu excederea cadrului legal (libertatea de exprimare a votului), vor fi ilustrate în cele ce urmează, la punctele 4 și 5.

3. Comportamentul electoratului după 1990 a fost influențat de exercitarea dreptului de vot în perioada anterioară

La începutul anilor 1960, Gabriel Almond și Sydney Verba au cercetat legătura dintre cultura politică și sistemele democratice, dezvoltând o teorie a culturii civice care conține un grad ridicat de încredere în rândul populației și un sprijin temeinic pentru formulele democratice, în ciuda nemulțumirii față de diverși reprezentanți ai puterii.

Cultura politică a majorității covârșitoare a electoratului din România nu includea, sub nicio formă, o reprezentare asupra formulelor democratice care cuprindeau, ca valori principale, pluralismul și instituțiile politice. Dimpotrivă, analizând textele constituționale redată mai sus, valorile în care credeau românii erau unipartidismul și persoana conducătorului. Un reputat politolog observa că, din punct de vedere istoric, românii sunt pregătiți să accepte un tratament mai rău din partea propriilor conducători decât vecinii lor din alte state balcanice. Fiind dependenți de stat într-o proporție foarte mare, sentimentul civic a fost întotdeauna slab, ceea ce a determinat ca democrația să fie întotdeauna firavă. Esența democrației – participare și sentiment al includerii cetățenilor – este încă, în mare măsură, absentă în România.

Aprecierea valorilor promovate/profesate de formațiunile politice care au participat la alegeri a fost reflectată în opțiunea electoratului pentru una dintre aceste formațiuni. Exclud argumentul lipsei opțiunilor motivat de faptul că există o relație directă între caracteristicile electoratului și calitățile clasei politice, în sensul că cele din urmă sunt o reflexie destul de fidelă a primelor. Nu trebuie neglijată nici interdependența. Prin urmare, eficiența tehnicilor de campanie electorală, pe de o parte, și a efectelor actului de guvernare, pe de altă parte, apreciate sau respinse de către votanți, oferă o perspectivă asupra motivațiilor acestora în exercitarea dreptului constituțional.

România nu și-a format niciodată o elită care să combine apărarea propriei poziții cu un efort autentic și susținut de a îmbunătăți situația și perspectivele populației. Românii au fost văzuți mai mult ca niște supuși decât ca niște cetățeni de către regimurile de culori politice contrastante care s-au perindat la conducere.

Ralf Dahrendorf susținea că, dacă monopolul partidului este înlocuit doar de victoria maselor, totul va fi pierdut destul de curând, pentru că masele n-au structură și nici permanență... Problema cheie este cum să umpli golul dintre stat și oameni – uneori, precum în România, un gol de dimensiuni înspăimântătoare – cu activități care, prin autonomia lor,

crează surse de putere. Până atunci, constituirea libertății, sau chiar a economiei de piață, socială sau de alt fel, va rămâne suspendată în aer.

În țările cu o experiență redusă a procedurilor democratice există și posibilitatea manipulării maselor de indivizi creduli și adesea dezorientați, de către aventurieri cinici sau oportuniști, iresponsabili, care pot exploata nemulțumirile și frustrările colective în scopul de a pune mâna pe putere.

Ideologia se vedește mult mai tare decât cultura, exact pe dos decât credea Huntigton, și aceasta nu trebuie să ne mire, pentru că nicio societate nu a dus atât de în profunzime ingineria socială precum cea comunistă.

Limitele prezentului articol impun abordarea destul de succintă doar a o parte din aspectele perpetuării culturii politice dezvoltate în anii comunismului după ce, din punct de vedere formal, România a fost consacrată ca stat de drept democratic în care pluralismul este recunoscut ca valoare constituțională.

4. Alegerile din 1990 și 1992 - inegalitatea dintre FSN și partidele istorice

În cursul constituirii Frontului Salvării Naționale, Ion Iliescu a anunțat că, după o scurtă guvernare de tranziție și organizarea primelor alegeri, formațiunea politică se va autodizolva. Nu a fost așa. În schimb, la sfârșitul lunii ianuarie 1990, invocând voința populară, FSN a făcut publică intenția de a participa la alegeri. Firavele partide istorice au protestat prin organizarea unei ample manifestații în capitală pe 28 ianuarie 1990. O zi mai târziu, într-o atitudine foarte asemănătoare cu practicile fostului partid comunist, FSN a răspuns printr-o contramanifestație.

Constituirea primului organ deliberativ după decembrie 1989, Consiliul Provizoriu de Uniune Națională, a dezavantajat partidele care formau opoziția. Jumătate din membri proveneau din FSN, iar cealaltă jumătate a revenit partidelor politice înființate/reînființate. Multe dintre acestea însă promovau politica partidului majoritar, comportându-se ca sateliți ai acestuia. În aceste condiții, reflectarea opiniei minorității în decizii era practic nulă.

Finanțarea partidelor s-a făcut discriminatoriu. În timp ce FSN-ul avea la dispoziție fondurile partidului comunist, partidele istorice și-au constituit bugetul, în principal, din donații și cotizațiile membrilor.

Televiziunea națională, implicată activ în evenimentele din decembrie 1989, a avut o contribuție importantă la construirea imaginii principalilor actori, dintre care menționez pe Ion Iliescu și Petre Roman. Lipsa alternativei și un program limitat la două ore pe zi în timpul regimului Ceaușescu au determinat o apetență dezvoltată pentru televiziune ca mijloc de informare și divertisment. Prezentul demonstrează rolul foarte important al acesteia în conturarea opțiunilor electoratului și, de aici, fie interesul clasei politice pentru o „alianță” cu acționarii societăților care dețin posturi de televiziune, fie interesul acestora din urmă de a înființa partide și de a candida în alegeri (Dan Voiculescu, Dan Diaconescu, Sebastian Ghiță).

Alegerile din 1990 au fost câștigate cu o majoritate covârșitoare de FSN, care, prin măsurile/lipsa măsurilor importante și necesare ulterioare și-a răsplătit/consolidat electoratul – constituiri de proprietate pentru suprafețe de 0,5 ha; mărirea salariilor; refuzul întocmirii

unor inventare clare ale averii naționale; finanțarea haotică a unor domenii economice neperformante.

Chiar în minoritate, partidele de opoziție au încercat să creeze premisele unor alegeri viitoare corecte.

În privința organizării alegerilor, după o primă rundă de discuții, atât parlamentarii puterii, cât și cei ai opoziției au căzut de acord asupra datei. Problema majoră era însă influențarea electoratului de către candidații la președinție. În vreme ce parlamentarii puterii susțineau păstrarea sistemului din 1990, partidele opoziției unite au pledat în favoarea decalării alegerilor, motivat de practicile democratice occidentale.

Apoi, tot în 1992, s-au făcut presiuni pentru modificarea legii finanțării partidelor politice. La 9 ianuarie 1992, FSN a respins propunerea de lege pentru finanțarea partidelor politice sub pretextul lipsei banilor, care erau necesari pentru plata indemnizațiilor persoanelor cu handicap, a salariilor profesorilor, și finanțării mineritului din Valea Jiului. În privința mass-media – televiziunea română – s-a cerut schimbarea conducerii.

Alegerile din 1992 au numărul voturilor nule: incultura electoratului; anularea intenționată a buletinelor de vot de către membrii birourilor electorale; 15% pe listele speciale.

Guvernului României (Henry F. Carey, 1995) a susținut că deficiențele tehnice și administrative apărute la organizarea alegerilor nu au influențat în niciun fel rezultatele, probleme apărute și contestate fiind minore. Una dintre acestea, numărul mare de buletine de vot anulate (10%) s-a datorat votării mai multor formațiuni politice pe același buletin de vot. Motivația a fost asemănarea între simbolurile electorale și confuzia în ceea ce privește votarea propriu-zisă, ca în cazul CDR și partidele formate din grupul etnic al țiganilor. Una dintre concluziile observatorilor a fost că buletinele de vot pentru CDR au fost ștampilate a doua oară (Dan Petreanu, Associated Press).

Împlicarea serviciilor de informații în alegeri prin manipulare, intimidare, cosmetizarea sondajelor a fost sesizată de către observatori și politologi. Mulți dintre sociologi au fost informatori, colaboratori sau chiar ofițeri acoperiți ai securității. Colaborarea a continuat și după 1989, fie pe cale activă, fie prin șantaj.

Pavel Câmpeanu (1993) a identificat principalele categorii de votanți și caracteristicile acestora:

a) votanți FDSN: proporție mai scăzută de participanți la acțiunile din decembrie 1989; văd, de predilecție, în ruptura din decembrie o revoluție; au despre perioada postrevoluționară o reprezentare mai ezitantă; accentul dominant al acestei reprezentări este consimțirea; referențialul general al acestei reprezentări este aspirația către continuitate/discontinuitate; starea de spirit generală este preponderent conciliatoare; puterea nouă este percepută ca o alternativă operațională a celei vechi, de unde nevoia de a o sprijini; impulsul spre personificarea soluțiilor își găsește obiectul printre actorii care dețin puterea, Ion Iliescu;

b) votanți CDR: proporție mai ridicată de participanți la acțiunile din decembrie 1989; văd, de predilecție, în ruptura din decembrie 1989 un complot intern; au despre perioada postrevoluționară o reprezentare mai fermă; accentul dominant al acestei reprezentări este disocierea critică; referențialul general al acestei reprezentări este aspirația către

discontinuitate; starea de spirit este preponderent vindicativă; puterea nouă este percepută ca o prelungire rectificativă a celei vechi, de unde nevoia de a o combate; impulsul spre personificarea soluțiilor nu-și găsește obiectul printre actorii care conduc opoziția.

În turul al II-lea al alegerilor prezidențiale din 1992, Ion Iliescu nu a ezitat să folosească, în mod negativ, imaginea creată de regimul comunist și pe care o avea electoratul despre perioada interbelică, printr-un afiș cu următorul conținut: „Vreți paraziți monarhici, bișnițari odioși, trădători și cozi de topor? Votați Cheia! Vreți repetarea genocidelor, uciderea țăranilor și a muncitorilor, sub patronajul monarhiei și al partidelor istorice burgheze? Votați Cheia! Doriți o dictatură de dreapta, fascistă, conducători răzbunători, moșnegi sclerozați în Parlament și în guvern, condamnări în detenție cu vărsări de sânge, neonazismul în acțiune, așa cum s-a mai întâmplat? Votați Cheia!”

În ce măsură a contribuit acest tip de mesaj la câștigarea alegerilor este greu de stabilit, însă Ion Iliescu a obținut un procent de 61,4%. Ca partid, Frontul Democratic al Salvării Naționale (FDSN) a fost adunat în grabă după scindarea FSN, în primăvara lui 1992. El a avut norocul să se confrunte cu o opoziție de slabă valoare, lipsită până și de cea mai elementară abordare profesională a campaniei electorale. Convenția Democratică din România a continuat să facă o greșală fundamentală comparându-l pe Iliescu cu Ceaușescu. Toți alegătorii trăiseră epoca lui Ceaușescu și, având ca punct de referință România de dinainte de 1989, au văzut că deosebirile dintre cei doi cântăreau mai mult decât asemănările. Așadar, opoziția a contribuit la creșterea imaginii lui Iliescu prin aceea că l-a comparat cu predecesorul lui.

5. Timpurile apropiate

Liviu Dragnea a fost acuzat de procurorii DNA că ar fi organizat un sistem național de influență prin care ar fi fraudat votul la referendumul din 12 iulie 2012, de demitere a președintelui Traian Băsescu, prin votul multiplu, turismul electoral și falsificarea de semnături. Scopul a fost asigurarea unei prezențe la vot de 60% pentru validarea referendumului.

Infrațiunile avute în vedere au fost: folosirea influenței sau autorității de către o persoană care deține o funcție de conducere într-un partid, în scopul obținerii pentru sine sau pentru altul de foloase necuvenite; asociere pentru săvârșirea de infrațiuni; instigare la violarea, prin orice mijloace, a secretului votului de către membrii biroului electoral al secției de votare ori de către alte persoane; instigare la promisiunea, oferirea sau darea de bani ori alte foloase în scopul de a determina alegătorul să voteze în cadrul referendumului.

Alte modalități de modificare a rezultatului referendumului ar fi fost denaturarea pe listele suplimentare a ultimei cifre a CNP-ului unor persoane a căror semnătură a fost falsificată pe listă, pentru a nu permite programelor de calculator specializate să identifice votul multiplu, falsificarea de semnături în numele unor persoane decedate, ce au rămas înscrise pe listele electorale, falsificarea de semnături ale multor alegători plecați din țară în momentul referendumului, votul exercitat de minori și de persoane cărora le-a fost interzis dreptul la vot printr-o hotărâre judecatorească penală, neaplicarea autocolantelor cu mențiunea "VOTAT" pe cărțile / buletinele de identitate ale votanților.

Pe 15 mai 2015, Liviu Dragnea a fost condamnat la un an de închisoare cu suspendare. Deși nu mai ocupă nicio funcție de stat sau în cadrul partidului, PSD încă îi recunoaște calitatea de lider, având încă puterea de a influența deciziile politice.

BIBLIOGRAFIE

1. Henry F. Carey, Dezordini sau falsificare: alegerile parlamentare din România – 1992, East European Quarterly, vol. XXIX, nr. 1
2. Pavel Câmpeanu, De patru ori în fața urnelor, București, Editura All, 1993
3. Ioan Ceterchi ș.a., Teoria generală a statului și dreptului, Editura didactică și pedagogică, București, 1967, p. 93.
4. Ion Deleanu, Drept constituțional, Ed. Didactică și pedagogică, București, 1980,
5. Tudor Drăganu, Drept constituțional și instituții politice. Tratat elementar, vol. I, Ed. Lumina Lex, 2000
6. Tom Gallagher, Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace, Humanitas, București, 2004
7. Gheorghe Iancu, Drept electoral, Editura C.H. Beck, București, 2012
8. Alina Mungiu-Pippidi, Politica după comunism, București, Humanitas, 2002
9. Dan Pavel, Iulia Huiu, „Nu putem reuși decît împreună” - O istorie analitică a Convenției Democratice, 1989 – 2000, Editura Polirom, Iași, 2003
10. Vladimir Tismăneanu, Reinventarea politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel, 10. Polirom, Iași, 1997
11. Viorel Țuțui, Democrația deliberativă, în Eugen Huzum (coord.) Concepte și teorii social politice, Editura Institutul European, Iași, 2011